

УДК 327

Буркут І. Г.,
Фісанов В. П.**ПРО РОСІЙСЬКО-ЮГОСЛАВСЬКІ ВІДНОСИНИ БЕЗ ГНІВУ І ПРИСТРАСТІ:
ЗАПРОШЕННЯ ДО ВІДКРИТОГО ДІАЛОГУ**

(Рец.: Романенко С. А. Между «Пролетарским интернационализмом» и «Славянским братством»: российско-югославские отношения в контексте этнополитических конфликтов в Средней Европе (начало XX века 1991 год) / С. А. Романенко. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1024 с.)

Буркут И. Г., Фисанов В. П. О российско-югославских отношениях без гнева и пристрастия: приглашение к открытому диалогу

Рецензия на монографию Романенко С. А. Между «Пролетарским интернационализмом» и «Славянским братством»: российско-югославские отношения в контексте этнополитических конфликтов в Средней Европе (начало XX века 1991 год) (М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 1024 с.)

Burkut I. G., Fisanov V. P. About Russian-Yugoslav relations without anger and passion: invitation to open dialogue

In review the monograph of Romanenko S. A. "Between the "proletarian internationalism" and "Slavic brotherhood": Russian-Yugoslavian relations in the context of ethno-political conflicts in Central Europe (the beginning of the twentieth century – 1991)" (Moskow : New Literary Review, 2011. – 1024 p.) is analysed.

Книга С. А. Романенка є, на наш погляд, одним із небагатьох вдалих і добре аргументованих досліджень, що допомагають звільнитися від властивих практично всьому пострадянському простору, і в першу чергу політичній свідомості сучасної Росії комплексів, міфів і стереотипів щодо радянсько-югославських і російсько-югославських відносин. Зауважимо при цьому, що подібний критичний підхід відрізняє позицію автора і щодо сучасної пост'югославської історіографії, яка залишається найбільш "архаїчною" і "стереотипізованою" у висвітленні політики керівництва СФРЮ і особисто Тіто "до СРСР і ВКП (б)-КПРС" і, як і раніше, далека від філософського та історико-аналітичного переосмислення неоднозначних подій тих років. Рецензована книга (вся система історичних і політичних доказів, що наводиться автором) надає вдумливому читачеві можливість зробити висновок про те, що всі хоч скільки значимі події на Балканах мали в основі, якщо можна так висловитися, внутрішню політичну тектоніку розвитку "геополітичного півострова" під назвою "Югославія".

Трагічними і доленосними для європейських народів стали роки Першої світової війни, впродовж якої Австро-Угорщина вела боротьбу за життєво важливе геополітичне передпілля, як висловився свого часу ще фельдмаршал Радецький, "зародок другої частини Австрійської імперії" з територією на правому березі Дунаю – в Боснії, Сербії, Болгарії та Румелії, а також Албанії, Македонії та Греції. Перипетії політичної і дипломатичної боротьби за вплив на Балканах скрупульозно проаналізовані С. А. Романенком. При цьому автор багато в чому відходить від стереотипних оцінок і сприйняття не тільки російських політичних діячів, але і лідерів більшовиків. Зауважимо, що Російська імперія в роки військового протистояння спробувала не зовсім вдало, зокрема в своїй балканській політиці, повторити те, що П. Б. Струве вдало назвав політикою "вільної і органічної гегемонії" за англо-саксонським зразком, підкреслюючи той факт, що російська національність має

невичерпаний до кінця потенціал для створення справжнього "imperium", оскільки вона, як і американська, "все ще твориться", перебуваючи в стані "in the making" [1]. Дуже цікавим у цьому контексті є звернення автора до багатьох напівзабутих і маловідомих оцінок Австро-Угорщини і політики держав на Балканах у роки Першої світової війни, які містяться в роботах В. І. Леніна, Л. Д. Троцького та інших представників російської соціал-демократії. Автор справедливо зазначає, що лідери більшовиків не бажали помічати "феномену сербського націоналізму" (с. 116), багато в чому виходячи зі своїх теоретичних уявлень про можливість створення після війни соціалістичної федерації в Центральній Європі (на території колишньої Австро-Угорщини), а можливо і декількох федеративних утворень, які включали б і території Балкан. Подібним соціалістичним планам для Європи політики держав Антанти і США протиставляли власні проекти створення "великої східно-європейської федерації". Вважається навіть, що на початку 1918 р., проголошуючи свою мирну програму, президент В. Вільсон захищав швидше конституційну федералізацію Австро-Угорщини, а не її розпад. Цікаво і те, що на завершальному етапі війни в союзних столицях саме Т. Г. Масарика розглядали як можливого претендента на пост президента Центральноєвропейської федерації [2].

Відзначимо також, що дослідження С. А. Романенка, поза всяким сумнівом, є аргументованим і, головне, документованим дослідженням, яке розкриває багатовекторні ракурси балканської політики держав міжвоєнного періоду Королівства СХС, а також внутрішньо-і зовнішньополітичного розвитку тітовської Югославії та породжених її розпадом держав-спадкоємців. Важливим у монографії є і те, що автор визначає свій дослідницький тезаурус – використовуваний у дослідженні понятійний апарат і така термінологічна "комора" дослідження (с. 12–29) багато в чому полегшують розуміння всього тексту роботи навіть непідготовленим читачем.

Дуже цікавим аспектом дослідження С. А. Романенка ми вважаємо і те, що автор на сторінках книги неодноразово звертається до комінтернівської проблематики, даючи читачеві зрозуміти, що насправді відносини двох "пролетарських вождів" Сталіна і Тіто, особливо в часи кризи, і не могли бути іншими, бо вони були підпорядковані логіці наказу та підпорядкування. Тіто виявився не з тих, хто готовий бездумно і беззаперечно підкоритися державному окрику Сталіна і перепідпорядкувати мету світової революції державним інтересам СРСР. До речі, багато спостерігачів вважали, що конфлікт Сталіна і Тіто був яскравим свідченням "світової кризи сталінізму", яка почалася саме тоді.

Глибокими і змістовними видаються нам оцінки вченого і щодо такого складного і багатовимірного поняття, як "національне самовизначення" і, щонайголовніше, воно цілком може бути застосовне до сучасних процесів етнополітичного характеру, що відбуваються з відкочуваннями і "приливами" в самій Росії та сусідній з нею Україні. Вчитаймося у відповідне пояснення автора, котрий трактує його як "не тільки одноразовий політичний акт, але і політико-ідеологічний і етнопсихологічний процес, якому властива тривала історична протяжність" з певними національними та регіональними відмінностями (с. 17). Фактично в монографії С. А. Романенка підняте важливе для всіх югославців питання (невирішене в рамках конкретно-історичного аналізу і сьогодні): чому певні невідповідності, протиріччя і складності розвитку (особливо це стосується сербсько-хорватського тандему), які сприймалися тоді, на початку ХХ століття, як своєрідна "бахрома незвідності", все-таки дозволили створити після закінчення Першої світової війни Королівство СХС? Наприкінці ж минулого століття вони перетворилися в нездоланні, непримиренні суперечності, супроводжувані кривавими конфліктами і війнами на руїнах колишньої югославської федерації. Можливо, однією з причин цього стало і те, що югославізм у всі роки існування і соціалістичної, і королівської Югославії часто розвивався на рівні "політичної ідеології" правлячих класів, а у випадку з правлінням династії Карагеоргієвичів лише прикривав великосербські автократичні тенденції. Звичайно, тут навряд чи варто скидати з рахунків югославізм як специфічну форму націоналізму південних слов'ян, але він був занадто малий і

слабкий перед "вулканом" етнічних чвар, пристрастей і конфліктів, лише на час "заснувши" у федерації, створеній маршалом Тіто. Сьогодні мало хто з жителів колишньої Югославії може виразно пояснити, чому він вступив в криваву боротьбу з сусідами, друзями, знайомими, які раніше жили пліч-о-пліч. Ось як через 20 років пояснює те, що трапилося, один з учасників трагічних подій тих днів, житель Мостара: "Просто, розумієш, ми раніше були югославці, а потім якось раптово почали країну ділити. І вчорашній сусід – ворог. Чи віриш, я сам не розумію, з чого ми раптом схопилися за ножі... Мусульмани проти сербів і хорватів. Хорвати проти сербів і мусульман. Серби проти всіх" [3].

Однією з найважливіших тем, до якої звертається С. А. Романенко, є проблематика взаємин СРСР і СФРЮ, КНР і КНР на різних етапах аж до розпаду обох багатонаціональних держав, що, як зазначає автор, "парадоксальним чином належить до найбільш "закритих" і табуйованих" у вітчизняній історіографії (с. 29). Особливо цінні ті сторінки дослідження, де автор розкриває найважливіші ракурси радянсько-югославських відносин повоєнного періоду. В цілому ж відзначимо, що геополітична складова балканської політики "трьох Росій" – імператорської, радянської і нинішньої РФ, глибоко і всебічно відображена і проаналізована в рецензованому монографічному дослідженні та в низці інших фундаментальних досліджень ученого [4; 5].

Дослідник зачіпає весь спектр питань, що стосуються військово-стратегічної і територіально-політичної проблематики, починаючи від "міжусобної боротьби монархічних імперій" (Перша світова війна) і до драматичного розпаду обох багатонаціональних соціалістичних держав на початку 90-х років. І навіть тоді, як правильно зауважує автор, коли Сталін відразу ж після війни намагався поєднати "славізм" з "пролетарським інтернаціоналізмом", на перший план виступали геополітичні інтереси СРСР у регіоні (с. 414), підкреслюючи при цьому, що він планував перетворити "слов'янське братство" в одну з опор "своєї глобальної і регіональної політики" (с. 439). Що вже говорити про 1948–1953 роки – період відкритого конфлікту між Москвою і Белградом. Тоді радянське керівництво прагнуло до максимуму можливого з тим, щоб, протидіючи "американо-англійському впливу в Югославії", запобігти "створенню антирадянського стратегічного плацдарму на Балканах". А на пропагандистському рівні нагальним завданням вважалася боротьба з "шаленою антирадянською пропагандою", яка прагне представити СРСР "агресивною країною", котра намагається "проковтнути" Югославію [6]. Цікаво, що з плином років ситуація мало змінилася. Пам'ятається, що під час однієї зі своїх офіційних промов кінця 70-х Л. І. Брежнев нарікав на те, що західна пропаганда прагне представити соціалістичну Югославію не інакше як маленьку, беззахисну "червону шапочку" перед обличчям грізного і непередбачуваного Радянського Союзу.

На сторінках книги авторові вдалося, як нам здається, використовувати методику політико-психологічного портретування, показати Йосипа Броз Тіто в різних історичних ситуаціях як вправного політика й тонкого дипломата, що дозволило йому вибудувати непрості, але часом і дуже результативні відносини з лідерами "постсталінського" СРСР М. С. Хрущовим і Л. І. Брежневим. Особливо цікавими в цьому контексті видаються нам сюжети дослідження, пов'язані з подіями Хорватської весни 1971 р., та політичними рішеннями, які послідували за цим (с. 678–698). Згадаємо у цьому контексті ще про один цікавий момент. Тіто, напевно, був розумнішим і витонченішим своїх тодішніх сучасників Сталіна і Хрущова. Він, як ми сьогодні сказали б, умів використовувати "м'яку силу" своєї неординарної особистості і за столом переговорів, і в неофіційній атмосфері. Ось що пише британський журналіст Річард Уест в одній з біографічних книг, присвячених югославським лідеру, – "Йосип Броз Тіто. Влада сили": "У серіях телевізійних інтерв'ю, даних ним в 70-і роки, Тіто справляв враження доброго старого дядечка, а не всемогутнього, грізного повелителя, короля-сонце. І лише після смерті вождя шанування Тіто було зведено в ступінь культу. Здавалося, ніби заради збереження Югославії всі сподівалися на надприродне чудо, на те, що Тіто надасть їм допомогу навіть з того світу".

Дива, звісно, не відбулося. Розпад СФРЮ був зумовлений цілою низкою внутрішніх та зовнішніх причин, детально проаналізованих автором рецензованої монографії. Можна погодитися з його висновком про те, що значення зовнішніх факторів було другорядним. Тим не менше, С. А. Романенко глибоко їх досліджував, особливу увагу приділивши взаєминам Михайла Горбачова і "колективного керівництва" Югославії в 1985–1991 рр. У книзі наведено чимало аргументів, що свідчать: радянський лідер щиро бажав збереження СФРЮ, а в момент її розпаду намагався запобігти сербсько-хорватській війні і навіть зумів провести в жовтні 1991 р. у Москві тристоронню зустріч за участю Слободана Мілошевича і Франьо Туджмана. При цьому Горбачов переслідував свої цілі – перш за все, збереження СФРЮ, використовуючи досвід, набутий у ході примирення лідерів конфліктуючих республік СФРЮ. Не зумів, як не зміг реалізувати й інші свої плани.

С. А. Романенко справедливо вважає, що в період наростання дезінтеграційних процесів в Югославії політика СРСР і США щодо збереження СФРЮ була дуже схожою: Сполучені Штати намагалися зберегти стабільність на Балканах. У той же час белградські силовіки вели подвійну гру. Використовуючи у відносинах з Москвою стереотипи "слов'янського братства", вони одночасно пропонували США підтримати "сильну Югославію проти Росії і Німеччини" (с. 786). Бажаних результатів така гра принести не могла. Врятувати приречених вже було неможливо.

На думку автора книги, остаточну долю "соціалістичних федерацій" визначив серпневий путч 1991 р. Поразка ДКНС показала слабкість консервативних сил, нездатних зберегти силовими методами віджилу модель державного устрою. У монографії підкреслено, що С. Мілошевич поспішив відправити привітання членам ДКНС, отримавши повідомлення про події в Москві. Його власна доля виявилася ще більш трагічною, ніж та, що спіткала більшість московських невдах-путчистів.

При аналізі зовнішніх факторів, які впливали на процеси в Югославії, що розпадалася, С. А. Романенко підкреслив роль провідних європейських держав. Німецьке визнання незалежності Словенії і Хорватії стало сильною підтримкою прихильникам створення власної державності в цих країнах. А Франція у цей період займала іншу позицію. У книзі зазначається, що на мислення її лідерів великий вплив чинили традиційні міфи, упередження і стереотипи. Так, президент Франції Франсуа Міттеран сприймав ситуацію 1991 року на Балканах як аналогічну подіям 1914 року в цьому регіоні. Подібне нерозуміння глибинної суті того, що відбувається, було характерно і для деяких інших провідних європейських політиків. Воно заважало адекватно реагувати на кардинальні зміни в складному балканському регіоні.

С. А. Романенко зробив спробу всебічно оцінити ці процеси, не спрощуючи їх і не зводячи до звичних схем. Він зумів, зокрема, рельєфно показати, як паралельно зароджувалися етнонаціоналістичні рухи в Росії та Сербії, як вони взаємодіяли і підживлювали один одного. Зі свого боку, хотілося б відзначити ще одну подібну паралель – між етнонаціоналістичними рухами, які зародилися і розвивалися на українському і хорватському ґрунті. Їх коріння можна знайти в австро-угорські часи, розвивалися вони й пізніше. Між Організацією українських націоналістів (ОУН) і хорватськими усташами існували досить тісні зв'язки, а лідерів ОУН і усташської організації пов'язувала особиста дружба.

Етнонаціоналісти використовували у своїх інтересах взаємний інтерес і симпатії між українцями (особливо західними) і хорватами. Цей фактор враховували навіть керівники СРСР і СФРЮ: Українська РСР і Соціалістична Республіка Хорватія підтримували побратимські зв'язки.

У суспільній свідомості двох слов'янських народів вкоренився стереотип, який протиставляв дві пари: росіяни – серби і українці – хорвати. Такий же стереотип існував і у сербів. Під час сербсько-хорватського збройного конфлікту його заручниками стали представники української та русинської національних меншин, які проживали на

прикордонних територіях Сербії та Хорватії. Постраждали від такого сприйняття сербами українсько-хорватських паралелей і боснійські українці під час кривавої війни в Боснії і Герцеговині.

С. А. Романенко всебічно досліджував російсько-югославські відносини, а українсько-хорватські зв'язки не стали предметом його вивчення. Хотілося б побажати автору звернути увагу і на цей аспект, висвітливши його в своїх майбутніх наукових працях. Тим більше, що використовуваний методологічний апарат дає можливість поглиблено проаналізувати важливі етнополітичні проблеми. У тому числі й ті, що раніше здавалися вивченими. В них відкривається багато нового, що вимагає розуміння на якісно новому рівні.

Відзначимо ще одну важливу рису рецензованої монографії. На сторінках роботи автор піднімає, на наш погляд, найважливішу для нашої анархічної "постсучасності" проблему "психології пост'югославського світу", в якому, на жаль, все частіше перемагають сили, що орієнтуються на ксенофобію, етнічну нетерпимість і винятковість – ці фактори багато в чому сприяли "поразці" переможців. Книга С. А. Романенка стала частиною науково аргументованої відповіді на непросте питання – чому і в Югославії, і в СРСР в рамках "реального" соціалізму не могло сформуватися поліетнічне, соціально структуроване громадянське суспільство.

І ще один важливий штрих. СРСР і СФРЮ багато в чому можна трактувати як своєрідних "запізнілих спадкоємиць" Австро-Угорщини. Розпад багатонаціональних Радянського Союзу та Югославії поставив в певному сенсі крапку на ХХ столітті, окресленому, як видається, особливими хронологічними рамками 1914–1991/92 років. І дійсно, "ні принцип національного самовизначення, ні принцип цілісності держави не можуть бути загальними – ні в геополітичному, ні в хронологічному відношенні. У кожному конкретному випадку конфлікт, який має свої особливі причини, форми та темпи розвитку, вирішується, виходячи з конкретних історичних умов і співвідношення сил" [7].

На наш погляд, автор, будучи істориком точного знання, впорався, як видається, з поставленим їм самим завданням об'єктивного, неупередженого дослідника, котрому вдалося певною мірою відтворити складну, неоднозначну, все ще зяючу незрозуміlostями і недомовками історію російсько-югославських відносин ХХ століття.

Список використаних джерел і літератури

1. Струве П. Б. Текущие вопросы внутренней жизни. Два национализма / П. Б. Струве // Русская мысль. – 1910. – № 6. – С. 176.
2. Фисанов В. П. Австро-Венгрия как геополитический эксперимент / В. П. Фисанов // Вопросы истории нового и новейшего времени. – Вып. 6. – Черновцы, 1999. – С. 28–37.
3. Аргументы и факты в Украине. – 2012. – 18–24 января. – С. 11.
4. Романенко С. А. Югославия: История возникновения. Кризис. Распад. Образование независимых государств. Национальное самоопределение народов Центральной и Юго-Восточной Европы в XIX–XX вв. / С. А. Романенко. – М., 2000.
5. Романенко С. А. Югославия, Россия и "Славянская идея": вторая половина XIX – начало XXI века / С. А. Романенко. – М., 2002.
6. Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. – М.–Новосибирск : «Сибирский хронограф». – Т. II. 1949–1953 гг. – С. 912–913.
7. Романенко С. А. Главное противоречие века / С. А. Романенко // Непризнанные государства. Научные тетради Института Восточной Европы. – Вып. I. – М., 2006. – С. 91.